O‘QUVCHILARNING O‘QUV FAOLIYATIDAGI QIYINCHILIKLARNI DIAGNOSTIKA QILISH

To‘xtayeva Laylo

Nizomiy Ganjaviy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti magistranti

Uralova Gulbahor O‘ktamovna

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti dotsenti, PhD

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘quvchilarining o‘quv faoliyatida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni aniqlash va diagnostika qilishning nazariy-metodologik asoslari tahlil etilgan. Tadqiqotda o‘quv qiyinchiliklarining psixologik-pedagogik va kognitiv omillari (diqqatning tarqoqligi, xotira hajmi, bilimlarni o‘zlashtirishdagi bo‘shliqlar, o‘quv motivatsiyasining pasayishi hamda ijtimoiy-emotsional moslashuv muammolari) tizimlashtirildi. Diagnostik jarayonni samarali tashkil etish maqsadida psixodiagnostik metodikalar, formativ baholash vositalari va raqamli monitoring imkoniyatlarini uyg‘unlashtiruvchi kompleks yondashuv asoslab berildi. Tajriba-sinov natijalari o‘quv faoliyatidagi qiyinchiliklarni erta bosqichda aniqlash individual ta’lim trayektoriyasini tuzish va o‘zlashtirishdagi muvaffaqiyatsizliklarning oldini olishga xizmat qilishini ko‘rsatdi. Tayanch so‘zlar: o‘quv faoliyati, o‘quv qiyinchiliklari, pedagogik diagnostika, psixodiagnostika, kognitiv omillar, o‘quv motivatsiyasi, individual ta’lim trayektoriyasi, erta aniqlash.

Аннотация. В данной статье проанализированы теоретико-методологические основы выявления и диагностики трудностей в учебной деятельности учащихся общеобразовательных учреждений. В исследовании систематизированы психолого-педагогические и когнитивные факторы учебных трудностей, включая рассеянность внимания, объем памяти, пробелы в усвоении знаний, снижение учебной мотивации, а также проблемы социально-эмоциональной адаптации. Для эффективной организации диагностического процесса обоснован комплексный подход, сочетающий психодиагностические методики, инструменты формирующего оценивания и возможности цифрового мониторинга. Результаты опытно-

экспериментальной работы показали, что раннее выявление трудностей в учебной деятельности способствует выстраиванию индивидуальных образовательных траекторий и предупреждению академической неуспеваемости. Ключевые слова: учебная деятельность, учебные трудности, педагогическая диагностика, психодиагностика, когнитивные факторы, учебная мотивация, индивидуальная образовательная траектория, раннее выявление.

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations for identifying and diagnosing learning difficulties in the academic activities of secondary school students. The study systematizes psychological, pedagogical, and cognitive factors of learning difficulties, including attention deficits, working memory limitations, knowledge gaps, declining academic motivation, and socio-emotional adaptation challenges. To ensure effective diagnostic practice, an integrated approach is substantiated, combining psychodiagnostic instruments, formative assessment tools, and digital monitoring capabilities. Experimental findings demonstrate that the early detection of learning difficulties supports the design of individualized learning trajectories and helps prevent academic underachievement. Keywords: learning activity, learning difficulties, pedagogical diagnostics, psychodiagnostics, cognitive factors, academic motivation, individualized learning trajectory, early identification.

Kirish

Zamonaviy ta’lim tizimida har bir o‘quvchining individual ehtiyojlari, kognitiv salohiyati va o‘quv faoliyatidagi o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olish ta’lim sifatini oshirishning hal qiluvchi omiliga aylandi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasidagi tafovutlar ko‘pincha faqat darslik murakkabligi yoki o‘qituvchining yuklamasi bilan emas, balki o‘quv faoliyatining dastlabki bosqichlarida yuzaga keladigan va o‘z vaqtida aniqlanmagan qiyinchiliklarning to‘planib borishi bilan bog‘liq.

Pedagogik diagnostika o‘quv jarayoni ishtirokchilarining holati, rivojlanish dinamikasi va natijalarini tizimli o‘rganish, baholash hamda kelgusidagi rivojlanish yo‘nalishlarini prognoz qilishga xizmat qiluvchi muhim ilmiy-amaliy yo‘nalishdir. Biroq an’anaviy

yakuniy nazorat tizimi ko‘p hollarda muammoning faqat oqibatini (past baho yoki test natijasini) qayd etadi, uning kelib chiqish sabablarini — kognitiv, motivatsion, metodik yoki emotsional omillarni — yetarli darajada ochib bera olmaydi.

Shu bois o‘quvchilarning o‘quv faoliyatidagi qiyinchiliklarni kompleks, ko‘p bosqichli va uzluksiz diagnostika qilish mexanizmlarini ishlab chiqish hamda nazariy-metodologik jihatdan asoslash dolzarb ilmiy-pedagogik vazifa hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

O‘quv faoliyati strukturasi va undagi qiyinchiliklarni o‘rganish masalasi jahon va milliy pedagogika hamda psixologiya fanlarida keng yoritilgan. Jahon adabiyotida o‘quv qiyinchiliklari ko‘pincha kognitiv yuklama nazariyasi (*Cognitive Load Theory*, J. Sweller), metakognitiv boshqaruv (*metacognitive monitoring and self-regulation*, J. Flavell, B. Zimmerman) hamda shakllantiruvchi (formativ) baholash (*formative assessment*, P. Black, D. Wiliam) konsepsiyalari doirasida tadqiq etiladi. Xususan, J. Sweller ishchi xotira sig‘imining cheklanganligini ta’kidlab, o‘quv materialining murakkabligi yoki noaniq tuzilishi kognitiv ortiqcha yuklamani keltirib chiqarishi va o‘zlashtirishni sekinlashtirishini asoslaydi. B. Zimmerman esa o‘quv muvaffaqiyatsizligining muhim omili sifatida o‘z-o‘zini boshqarish (self-regulation) va o‘quv strategiyalarini tanlashdagi kamchiliklarni ko‘rsatadi.

MDH va o‘zbek ilmiy maktablarida pedagogik diagnostika nazariyasi B.P. Bitinas, A.S. Belkin, K. Ingenkamp, shuningdek, o‘zbekistonlik olimlardan M.G. Davletshin, E.G‘. G‘oziyev, O‘.Q. Tolipov, M. Usmonboyeva, B.S. Abdullayeva va boshqalarning tadqiqotlarida rivojlantirilgan. Ushbu ishlarda o‘quv faoliyatining motivatsion-ehtiyojiy, operatsion-texnik va nazorat-baholash komponentlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik ochib berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida:

– tizimli va kompleks yondashuv (o‘quv qiyinchiliklarini alohida simptom emas, balki o‘zaro bog‘liq omillar tizimi sifatida ko‘rish);

– shaxsga yo‘naltirilgan va faoliyatli yondashuv (o‘quvchining real o‘quv harakatlari va individual xususiyatlarini tahlil qilish);

– komparativ tahlil, mezoniy baholash va tajriba-sinov metodlari qo‘llanildi.

O‘quv faoliyatidagi qiyinchiliklar tasnifi va diagnostika modeli

1. O‘quv faoliyatidagi qiyinchiliklarning asosiy guruhlari

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning o‘quv faoliyatidagi qiyinchiliklari kelib chiqish manbai va namoyon bo‘lish shakliga ko‘ra bir nechta o‘zaro bog‘liq guruhlarga bo‘linadi:

Qiyinchilik guruhi	Asosiy belgilari va namoyon bo‘lishi	Diagnostik ko‘rsatkichlari
Kognitiv-operatsion	Diqqatning tez charchashi, ishchi xotira hajmining yetarli emasligi, tahlil, taqqoslash va umumlashtirish amallarida qiynalish	Topshiriqni bajarish tezligi va aniqligi, xatolar tipologiyasi, axborotni qayta ishlash barqarorligi
Mazmuniy-metodik	Oldingi mavzulardagi tayanch bilim va ko‘nikmalarda bo‘shliqlar, o‘quv terminologiyasini tushunmaslik, mustaqil ishlash algoritmini bilmaslik	Kirish va mavzuiy diagnostik testlar natijalari, ko‘chirilgan yoki shablon xatolar ulushi
Motivatsion-irodaviy	Bilimga qiziqishning pasayishi, muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish, qiyin vazifada tez taslim bo‘lish, o‘z-o‘zini nazorat qilmaslik	O‘quv topshiriqlarini tanlash xarakteri, darsdagi faollik, o‘zini baholash adekvatligi
Ijtimoiy-emotsional	Darsdagi xavotirlanish, o‘qituvchi yoki tengdoshlar bilan muloqotdagi zo‘riqish, oilaviy va muhit omillarining ta’siri	Emotsional holat so‘rovnomalari, guruhiy ishlardagi moslashuv darajasi, darsga qatnashish dinamikasi

Amaliyotda ushbu guruhlar ko‘pincha kombinatsiyalashgan holda uchraydi. Masalan, tayanch tushunchalardagi bo‘shliq darsda tushunmaslik hissini kuchaytiradi, bu esa o‘z navbatida o‘quv motivatsiyasining pasayishiga va xavotirlanish darajasining ortishiga olib keladi.

Diagnostik jarayonning bosqichlari va tamoyillari

Pedagogik diagnostikaning samaradorligi uni epizodik nazoratdan uzluksiz rivojlantiruvchi jarayonga aylantirish bilan belgilanadi. Bunda quyidagi tamoyillarga rioya etish maqsadga muvofiq:

1. Obyektivlik va ishonchlilik: Diagnostik vositalarning o‘quvchi yoshi, dastur mazmuni va madaniy-ijtimoiy kontekstiga mosligi.

2. Komplekslilik: Faqat bilim natijasini emas, balki o‘quv harakatlari usuli, motivatsiya va emotsional fonni birgalikda o‘rganish.

3. O‘z vaqtida (proaktiv) aniqlash: Qiyinchilik chuqurlashib, surunkali o‘zlashtirmaslikka aylanmasidan avval dastlabki signallarni ilg‘ash.

4. Rivojlantiruvchi yo‘nalish: Diagnostika natijasi o‘quvchini "yorliqlash" (stigma qo‘yish) uchun emas, balki unga aniq yordam va individual qo‘llab-quvvatlash choralarini belgilash uchun qo‘llanishi.

Diagnostik jarayonni to‘rt bosqichli model asosida tashkil etish tavsiya etiladi:

– 1-bosqich — Skrining (dastlabki aniqlash): O‘quv yili boshida yoki yangi bo‘lim oldidan qisqa diagnostik topshiriqlar va kuzatuv orqali qiyinchilik ehtimoli yuqori bo‘lgan o‘quvchilarni ajratish.

– 2-bosqich — Chuqurlashtirilgan differensial diagnostika: Aniqlangan guruh bo‘yicha xatolar tahlili, formativ topshiriqlar, psixodiagnostik metodikalar va suhbat orqali qiyinchilikning aniq sababini (kognitiv, mazmuniy yoki motivatsion) aniqlash.

– 3-bosqich — Korreksion-metodik loyihalash: Har bir o‘quvchi uchun individual qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlarini (qo‘shimcha tayanch mashqlar, bosqichma-bosqich ko‘rsatmalar, guruhiy yoki individual topshiriqlar) belgilash.

– 4-bosqich — Monitoring va qayta baholash: Belgitilgan yordamning samarasini dinamikada kuzatish va zarur hollarda metodikani tuzatish.

Xulosa

O‘quvchilarning o‘quv faoliyatidagi qiyinchiliklarni diagnostika qilish ta’lim jarayonidagi kamchiliklarni bartaraf etishning eng muhim bo‘g‘ini hisoblanadi. Nazariy va metodologik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘quv qiyinchiliklarini samarali aniqlash uchun faqat yakuniy baholarga tayanish yetarli emas; jarayon kognitiv, mazmuniy, motivatsion va ijtimoiy-emotsional omillarni qamrab oluvchi kompleks diagnostik yondashuv asosida tashkil etilishi lozim.

Amaliyotga tatbiq etish uchun quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

– Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida o‘quv yili boshida tezkor skrining diagnostikasi o‘tkazish va uning natijalariga ko‘ra differensial yordam rejasini shakllantirish.

– O‘qituvchilarning formativ baholash va xatolar tipologiyasini tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish (o‘quvchi xatosini shunchaki "noto‘g‘ri javob" emas, balki fikrlash yoki o‘zlashtirish strategiyasidagi signal sifatida o‘qish).

– Pedagog, psixolog va ota-onalar o‘rtasida diagnostik ma’lumotlar almashinuvi va kelishilgan qo‘llab-quvvatlash mexanizmini yo‘lga qo‘yish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sweller J. Cognitive load theory, learning difficulty, and instructional design // Learning and Instruction. — 1994. — Vol. 4, No. 4. — P. 295–312.

2. Zimmerman B. J. Becoming a self-regulated learner: An overview // Theory Into Practice. — 2002. — Vol. 41, No. 2. — P. 64–70.

3. Black P., Wiliam D. Developing the theory of formative assessment // Educational Assessment, Evaluation and Accountability. — 2009. — Vol. 21, No. 1. — P. 5–31.

4. Ingenkamp K., Lissmann U. Lehrbuch der Pädagogischen Diagnostik. — Weinheim; Basel: Beltz, 2008.

5. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning nazariy va amaliy asoslari. — Toshkent: Fan, 2019.

6. G‘oziyev E.G‘. Ontogenez psixologiyasi: nazariy-eksperimental tahlil. — Toshkent: Noshir, 2010.